

Jaugen Haradnicki

DOI: 10.15290/bb.2021.13.12

Narodowa Akademia Nauk Białorusi

Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-6359-7911>

Погляды Кузьмы Чорнага на літаратурны працэс 1920-х – 1930-х гадоў

Кузьма Чорны – адзін з буйнейшых празаікаў першай паловы XX стагоддзя, які, апрача літаратурнай спадчыны, пакінуў вялікую колькасць тэкстаў немастацкіх, у якіх закранаюцца пытанні, звязаныя з літаратурай і літаратурнай творчасцю.

Тэксты, якія нас цікавяць, адносяцца да розных жанраў. Гэта артыкулы, нататкі, выступленні, аўтабіяграфіі, дзённікі, успаміны, лісты. Важна падкрэсліць, што іх не варта атаясамліваць з літаратурай nonfiction, да якой адносяцца тэксты (творы) іншага кшталту – публіцыстыка, дакументальная проза, навукова-папулярныя творы і інш. Можна сказаць і так: nonfiction – гэта ўсё ж літаратура, хоць і не звязаная з мастацкім вымыслам. Тэксты ж, якія з’яўляюцца прадметам нашага даследавання, у пераважнай сваёй большасці маюць у асноўным інфармацыйнае, аналітычнае і практычнае значэнне. Хоць не выключаецца пры гэтым прысутнасць і эстэтычнага чынніка.

У зборы твораў Кузьмы Чорнага ў 8 тамах выступленні і артыкулы пісьменніка не вылучаны асобна. Яны змешчаны ў апошнім, восьмым томе, разам з творамі публіцыстыкі. Матэрыялы гэтага тома даюць багата для разумення ўнёску выдатнага беларускага празаіка не толькі ў літаратуру, але і ў развіццё беларускага літаратурна-крытычнага, аналітычнага дыскурсу.

З гледзішча дадзенага дыскурсу разгледзім найперш такі жанр, як пісьменніцкая аўтабіяграфія. У зборы твораў Чорнага змешчаны

З аўтабіяграфіі (дзве з іх датаваныя 1926 і 1928 гадамі, а трэцяя надрукавана ў хрэстаматыі ў 1940 г.). Здавалася б, блізкія па часе напісання дзве першыя аўтабіяграфіі ўсё ж такі адрозніваюцца некаторымі рысамі.

У аўтабіяграфіі 1926 года прыводзяцца звесткі пра месца нараджэння і сям'ю. Але пра гаротнае становішча, у якім знаходзілася сям'я, заўважаецца як бы мімаходзь. Гаворыцца пра маці і яе ўплыў на адукацыю сына, пра тое, што яна чытала шмат разнастайнай літаратуры. І пасля дадаецца: *Памерла маці ад сухот, здабытых ад жыцця (страшная беднасць)*¹. І далей, калі аўтар будзе апавядаць пра часы студэнцтва, таксама прарвецца міжволі нараканне на беднасць і нячуласць да ягонага становішча з боку афіцыйных асоб. З горкай іроніяй ён піша пра тое, што *студэнцкая арганізацыя, пасля допытаў і запаўнення анкет, прызнала, што ў стыпендыі не маю патрэбы* (48). Бедны студэнт вымушаны быў галадаць, грузіць на станцыі дровы дзеля падзаробку, і ўрэшце справа дайшла да хваробы і неабходнасці пакінуць вучобу.

Як бачым, у першай сваёй аўтабіяграфіі Чорны адкрыта гаворыць пра цяжкае матэрыяльнае становішча. Ягоньы нараканні на беднасць звязаны тут перш за ўсё з прыкрым усведамленнем немагчымасці цалкам аддацца літаратурнай творчасці. Адсюль і незадавальненне дасягнутым. *Усё, што напісаў дагэтуль – не тое, што б мяне здаволіла. Усё напісана прыхваткамі, пасля рэдакцыйнай працы...* (48).

У канцы аўтабіяграфіі 1926 года выказваецца гарачае жаданне, як боль і прагненне душы: *Цяпер жадаю аднаго: каб такія рэчы, як літаратура, не тварыліся прыхваткамі і саматужна...* (48). Варта звярнуць увагу на гэтую думку Чорнага, якая грунтуецца на ўласным досведзе. Літаратурай патрэбна займацца прафесійна, аддаваць ёй усе свае сілы, увесць свой час. Беларуская літаратура доўгі час ішла да таго, каб з аматарскай, што стваралася невялікай грамадкай энтузіястаў, ператварыцца ў сур'ёзную прафесійную літаратуру. Матэрыяльнае становішча, сацыяльны статус стваральнікаў літаратуры былі такімі, што не дазвалялі прысвяціць любімай справе ўсё жыццё. Трэба было здабываць хлеб надзённы іншымі спосабамі. На ўсім працягу існавання беларускай літаратуры, нават тады, калі яна ўжо вызначалася

¹ Кузьма Чорны, *Збор твораў у 8 тамах*, т. 8: *Пудліцыстыка 1923–1944. Дзённік. Летапіс жыцця і творчасці*, Мінск 1975, с. 48. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

значнымі эстэтычнымі здабыткамі і распаўсюджвалася праз адладжаныя кнігавыдавецкі працэс, толькі лічаныя аўтары займаліся выключна літаратурнай творчасцю, не працуючы дзесьці дзеля заробку.

Наступная аўтабіяграфія была напісана Чорным у 1928 годзе па замове Л. Клейнбарта для ягонаі кнігі “Молодая Белоруссия”. Яна пачынаецца з акцэнтацыі сацыяльнага статусу сям’і: *Радзіўся на Случчыне, у мястэчку Цімкавічы, у беднай сялянскай сям’і. Беднасць бацькоў даходзіла часам чучь не да жабрацтва – гаспадаркі свае да рэвалюцыі не было* (70). Уласна кажучы, у абедзвюх аўтабіяграфіях сцвярджаецца тое самае: матэрыяльны стан сям’і Чорнага надзвычай дрэнны. Але калі ў першай аўтабіяграфіі беднасцю толькі тлумачацца абставіны жыцця аўтара, то ў другой згаданне пра беднасць выступае ўжо ў якасці нейкай абавязковай формулы. Настаюць часы, калі прыналежнасць да пэўнай сацыяльнай катэгорыі ўважаецца своеасаблівым сведчаннем дабранадзеінасці.

У аўтабіяграфіі 1928 года больш увагі надаецца Чорным пытанням творчага плану. *Праблема жывога чалавека займае мяне ўвесь час, – заўважае пісьменнік. І дадае, што гэтае фактычна наватарства ў беларускай літаратуры прымушае шукаць новых формаў, працаваць над імі* (70). Такім чынам, Чорны сцісла выказвае сваю і літаратурнага згуртавання “Узвышша”, да якога ён у гэты час належаў, праграму: увасабленне жывога чалавека праз удасканаленне мастацкай формы. Імкненне выявіць вобраз жывога чалавека ва ўсёй ягонаі жыццёвай паўнаце вызначаецца Чорным як наватарства, *якое прымушае шукаць новых формаў, працаваць над імі* (70).

У аўтабіяграфіі, дасланай Л. Клейнбарту, Чорны, выказваючы сваю ідэйна-мастацкую пазіцыю, адзначае яе сугучнасць з платформай “Узвышша”. Ён вызначае асноўны вектар руху, пракламуемы ўдзельнікамі згуртавання, такім чынам: *Літаратурнае аб’яднанне “Узвышша”, да якога я належу, якраз і змагаецца за літаратурны сталічны Мінск, супраць Мінску – як губернскай правінцыі, з кансерватарскімі поглядамі на літаратуру і традыцыямі губернскага ма штабу* (70).

Чорны не называе канкрэтна ў гэтай аўтабіяграфіі сваіх твораў. Заўважае толькі: *Пишу много, много працюю и думаю над формой* (70). Асабліва паказальна ўпамінанне пра тое, што ён думае над формай.

Трэцяя аўтабіяграфія Чорнага трохі большая памерам за папярэднія, што тлумачыцца тым, што к канцу 1930-х гадоў пісьменнікам было створана багата твораў. Больш падрабязна спыняецца ён і на сваіх жыццёвых абставінах. Зноў, як і ў аўтабіяграфіі 1926 года, аўтар

згадвае Змітрака Бядулю, называючы яго літаратурным настаўнікам. Адзначае ён і тое, што з 1928 года, пакінуўшы рэдакцыю “Беларускай вёскі”, *займаецца толькі літаратурнай працай* (287). Збылася ягоная мара, выказаная яшчэ ў першай аўтабіяграфіі, пазбавіцца ад усяго, што замінае творчай працы, засяродзіцца выключна на стварэнні літаратурных твораў. Тым больш, што задумы і творчыя планы ў яго былі велізарныя. Менавіта ў аўтабіяграфіі 1940 года Чорны піша пра намеры завяршыць цыкл раманаў, у якім жыццё беларускага народа будзе прадстаўлена ў гістарычным руху ад часоў паншчыны і да сучаснасці. Письменнік называе напісаня ўжо творы, пазначае тэмы, якія збіраецца яшчэ распрацаваць. Усё пералічанае з планаў ён лічыць толькі часткай *замыслу, на выкананне якога спатрэбіцца многа год пільнай і ўпартай працы* (288). На жаль, часу для ажыццяўлення задуманага ў Чорнага заставалася надзвычай мала.

У першай аўтабіяграфіі Чорнага, напісанай у 1926 годзе, выказвалася пажаданне, каб літаратура *не тварылася прыхваткамі і саматужна* (48), каб письменнік мог увесь час аддаваць літаратурнай працы як свайму галоўнаму пакліканню. Такія думкі былі пазней разгорнуты і абгрунтаваны ў асобным артыкуле на гэтую тэму з загалоўкам-сцвярджэннем: “Працу письменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкаю” (“Звязда”, 1928, № 277).

Артыкул пачынаецца спасылкай на артыкул Змітрака Бядулі “Умовы працы нашых письменнікаў”, што быў надрукаваны трохі раней у газеце “Звязда” (1928, № 265) і пра які Чорным гаворыцца, што ён узяў *актуальнае пытанне літаратурнага жыцця* (101). Відавочна, што чорнаўскі артыкул з’яўляецца працягам пачатай Бядулем размовы.

Чорны вылучае некалькі істотных, на ягоную думку, момантаў, што датычацца забеспячэння спрыяльных умоў для творчай працы письменніка. Перш за ўсё ён акцэнтуюе ўвагу на тым, што праца аўтара над творам не абмяжоўваецца толькі часам яго напісання. *Творчы працэс ідзе ў істоце письменніка несупынна і ў часе пісання набывае толькі больш выразныя і інтэнсіўныя формы* (101).

Істотна, што Чорны залічае да гэтай пастаяннай творчай працы письменніка, апрача авалодання *багатым фактычным матэрыялам жыцця, патрэбу ў шырокай эрудыцыі, неабходнасць стаяць прынамсі на культурным узроўні свайго часу* (101).

Значнасць задач, якія стаяць перад письменнікам, мяркуюе Чорны, дае падставы для сцвярджэння аб тым, што творчая праца письменніка *павінна быць яго асноўнай працай, а не пабочнаю, другараднаю* (101).

Гэтыя словы Чорны адмыслова вылучае ў тэкспе, вызначаючы тым самым іх як галоўную ідэю, якую ён хоча данесці да чытача. Для падкрэслівання абсурднасці становішча пісьменніка, абцяжаранага пабочнымі заняткамі дзеля здабывання хлеба надзённага, Чорны прыводзіць у прыклад сітуацыю, калі рабочы ходзіць на фабрыку ў вольны ад асноўнай працы час.

Чорны ўздымае пытанне пра сацыяльную абароненасць пісьменніка, што было новым для таго часу, але застаецца актуальным і ў наш час. *Нельга вымагаць ад чалавека літаратурнае прадукцыі, – піша ён, – калі літаратураю ён займаецца ўночы, тады, калі добрыя людзі адпачываюць, а ён, змораны дзённаю працаю, гэтага адпачынку не мае* (102). Навацыя аўтара артыкула і ў тым, што ён карыстаецца такімі паняццямі, характэрнымі для сучаснай сацыялогіі літаратуры, як літаратурная прадукцыя, літаратура як вытворчасць. *У нас няма літаратуры як вытворчасці, – сцвярджае ён, – як пэўнае справы. У нас ёсць літаратурнае аматарства, якім літаратары займаюцца між іншым* (102).

Закранае Чорны і такую актуальную для ўсіх часоў праблему, як адносіны аўтара з выдавецтвам і роля ў гэтым асабістых сувязей. З абурэннем піша ён пра тое, што рукапіс рамана пісьменніка можа валяцца ў выдавецтве цэлы год *«пад сукном», таму што ні з кім у выдавецтве аўтар не мае намеру быць у блізкай дружбе* (102). Не забываецца Чорны і на заўсёды актуальнае для аўтараў пытанне, якое ён фармулюе такім чынам: *Павялічыць ганарар літаратарам і акуратна выплачваць яго* (102).

Падсумоўваючы свае развагі, Чорны выказвае думку аб тым, што ў адносінах да працы пісьменніка, павінны быць распрацаваны *адмысловыя законы*, якія б заканадаўча абаранялі яе.

Пытанні наконт сацыяльнага статусу пісьменніка і абароны ягоных правоў, якія ўздымаў Чорны ў 1920-я гады, актуальныя і для нашага часу. Яны заклікаюць да сур'эзнага і паважлівага стаўлення да творчай дзейнасці пісьменніка, стварэння для гэтага адпаведных спрыяльных умоў.

*

З канца 1920-х гадоў Чорны шмат працуе з маладымі пісьменнікамі, якія толькі пачыналі рабіць першыя крокі ў літаратуру.

У “Чырвоным сейбіце” (1928, № 5) змешчаны невялікі тэкст Чорнага “Замест паштовае скрынкі”. Ён адрасаваны не канкрэтным асобам, а ўсім маладым аўтарам, творы якіх з’яўляюцца ў рэдакцыйнай

пошце. Чорны вырашыў звярнуць увагу літаратараў-пачаткоўцаў на самае, на ягоную думку, галоўнае. Ён заўважае, што *маладыя аўтары, што прысылаюць свае творы ў рэдакцыю, вельмі мала клапацяцца пра мову сваіх твораў, пра стыль* (95).

Мова і стыль – тыя базавыя рэчы, якія робяць літаратуру мастацтвам. *Нашы аўтары, – адзначае Чорны, – павінны клапаціцца, каб іх літаратурныя творы былі літаратурным мастацтвам. Яны павінны пісаць чыстаю беларускаю моваю* (95). Мова – нязменны клопат Чорнага, змагара за чысціню літаратурнай мовы, за яе *беларускасць*. Прывёўшы некалькі прыкладаў таго, як нявечыцца мова пад уздзеяннем іншамоўнага ладу мыслення, ён зноў, у каторы раз заклікае маладых аўтараў карыстацца мовай живою, натуральнай, суладнай народнаму ладу мыслення, такой, *якою яна жыве, а не прыдуманая* (96).

Працуючы літсупрацоўнікам у рэдакцыі газеты “Беларуская вёска”, Чорны меў справу з плынню карэспандэнцый літаратурнага характару. З вёсак дасылаліся творы аўтараў-пачаткоўцаў. Змешчаны ў часопісе “Чырвоны сейбіт” артыкул Чорнага “Літаратурныя творы прозаі вясковых аўтараў” з’яўляецца якраз аглядам гэтай рэдакцыйнай плыні.

Аўтар агляду адзначае, што спачатку ў рэдакцыйнай пошце пераважалі вершы. Асноўную масу гэтай вершаванай прадукцыі Чорны ацэньвае крытычна: *У большасці сваёй вершы, якія дагэтуль атрымала рэдакцыя, маюць трафарэтны характар – аўтары іх або пераймаюць цалкам матывы з ужо надрукаваных вершаў, або пішуць верш хіба толькі для таго, каб напісаць яго, стала не думваючы над ім* (62).

Чорны заўважае, што апошнім часам сітуацыя змянілася і ў рэдакцыю пачалі паступаць таксама і праязныя творы. І ў прозе вясковых аўтараў ён бачыць пэўныя зрухі да лепшага. *Тут большы (чым у вершах) працэнт аўтараў імкнецца больш-менш сур’ёзна падысці да тэмы, стараючыся нават часам сумленна падумаць у сваім творы аб якім-небудзь глыбокім пытанні сучаснага вясковага жыцця* (62). Тое, што некаторыя аўтары засяроджваюцца на распрацоўцы тэмы, выступае абнадзейлівым фактам. Сканцэнтраванасць на пэўнай тэме дае магчымасць для яе рэалізацыі ў мастацкай форме. Аднак з гэтым якраз узнікаюць праблемы. Дасылаючы тэкст, у якім заяўлена тэма, але які яшчэ, па сутнасці, не з’яўляецца літаратурным творам, аўтар ускладае на рэдакцыю абавязкі *зусім перакройваць і перапісваць яго твор, зусім змяняць яго* (62). На рэдакцыйнага супрацоўніка, такім чынам, перакладаецца, ні больш, ні менш, як напісанне, па сутнасці, твора. Чорны называе рэчы сваімі імёнамі, з горкай іроніяй

заўважаючы: *Гэта значыць – аўтар дасць тэму, а рэдакцыя павінна сама, паводле гэтай тэмы, напісаць аўтару, за яго подпісам, апавяданне* (62).

На жаль, на той час гэта было распаўсюджанай практыкай: з маляпісьменных опусаў вясковых актывістаў, якія пачыналі ўспрымаць сябе ў статусе пісьменнікаў, літсупрацоўнікі рэдакцый вымушаны былі ствараць хоць штосьці, што б нагадвала літаратуру. Рабілася гэта пад ціскам тых жа “пісьменнікаў”, якія настойліва дабіваліся апублікавання сваіх “твораў”. Такая няўдзячная праца праўшчыка бездапаможных рукапісаў, якая адбірала час у творчасці, і сталася, мякуючы па ўсім, прычынай таго, што ў наступным пасля публікацыі гэтага агляду годзе Чорны пакідае рэдакцыю.

Часопіс “Чырвоны сейбіт” (дадатак да газеты “Беларуская вёска”, які выдаваўся ў 1926–1928 гг.) меў, на думку Чорнага, дзве асноўныя задачы: *знаёміць вёску з дасягненнямі нашай літаратуры і з літаратурным жыццём і – з вялікага ліку дапісчыкаў, якія спрабуюць пісаць літаратурныя творы, дапамагчы выявіцца сапраўдным паэтам і пісьменнікам* (63). Чорны лічыў, што выкананне першай задачы магло б паспрыяць выкананню другой, то бок спачатку гэтых *дапісчыкаў* патрэбна было адукаваць, пазнаёміць іх з творамі сапраўднай літаратуры.

Прыступаючы да разгляду літаратурных матэрыялаў, што дасылаюцца ў рэдакцыю, Чорны падзяляе іх на дзве часткі. Да першай адносяць тыя допісы, у якіх адлюстроўваюцца праблемы сучаснай вёскі, але якія не маюць літаратурнага значэння. Другая ж частка – *гэта творы, якія могуць быць у той ці іншай меры цікавымі з боку літаратурнага* (63). Сярод апошніх аўтар агляду вылучае творы, *якія маюць ужо нейкую літаратурную вартасць і могуць быць надрукаванымі і якія такой вартасці яшчэ не маюць, але праз якія можна зацікавіцца аўтарам* (63). То бок, нават калі спробы пакуль і няўдалыя, усё адно ў пэўных выпадках, лічыць Чорны, можна спадзявацца на магчымасць развіцця ў будучым творчых здольнасцей аўтара.

Чорны звяртае ўвагу на даволі шырокі і разнастайны тэматычны спектр твораў вясковых аўтараў. У прысланых творах закранаюцца розныя бакі жыцця вёскі, выяўляюцца тыпы, малюнкі прыроды. Тэматыка праявітых твораў вылучаецца ў лепшы бок у параўнанні з *тэматыкай вершаў, дзе амаль скрозь або аднолькавыя малюнкі прыроды, або трафарэтныя агіткі на тэму дня, або і проста без тэмы* (64).

У другім раззеле артыкула ідзе размова пра тое, што некаторыя творы пачынаючых праяікаў таксама блізкія да агіткі. Пісьменнік не

адмаўляе значэнне агіткі як формы прапаганды новых сацыяльных ідэй. Агітка, лічыць ён, прымальна для газеты. Але тыя ж ідэй, на ягоную думку, у сапраўдным літаратурным творы павінны выяўляцца праз мастацкую форму, увасабляцца ў вобразах жывых людзей.

Мастацкасць – гэта тое, што ўздымае літаратуру над адназначнасцю і прасталінейнасцю агіткі. І хоць, вядома, Чорны не мог у друку адкрыта аспрэчваць распаўсюджанае ў якасці генеральнай лініі ўяўленне пра літаратуру як зброю класавага змагання, але выступаў затое супраць спрашчэння гэтай ідэй, адстойваючы мастацкасць літаратуры. *Некаторыя людзі, – пісаў ён, – якія ўсвоілі думку, што літаратура ёсць зброя класавага змагання і, падыходзячы да гэтага пытання, як кажучь расійцы, “упроценчески”, якраз свядома ці несвядома патрабуюць голае толькі агіткі. Не могуць адрозніць канцылярскую інструкцыю ад мастацкага твора, яны збіваюць з тэропу маладых аўтараў* (69).

Цяпер, – заўважае Чорны, – трэба агітаваць не словамі, а фактамі (69). Пад фактамі тут маюцца на ўвазе творы, у якіх ідэй сцвярджаюцца не дэкларатыўна, а на грунтоўным мастацкім узроўні.

*

Пра беларускія формы культуры Чорны піша ў артыкуле “Перад другім дзесяцігоддзем” (“Узвышша”, 1928, № 6). Аўтар ацэньвае дзесяцігоддзе існавання БССР як *завяршэнне пэўнага этапа ў развіцці беларускае культуры* (90). За гэты час шмат створана ў галіне культуры. Настаў час, на думку Чорнага, дбаць пра стварэнне *вышэйшых формаў* нацыянальнай культуры.

Стварэнне такіх *вышэйшых формаў* Чорны звязвае найперш з *культурай мовы*. Аўтар разумее гэтае паняцце ў шырокім сэнсе, як выяўленне *беларускасці моўнага кірунку*, якое датычыцца не толькі літаратуры, але і іншых напрамкаў. І ў музыцы, і ў жывапісе *павінна быць змаганне за беларускасць вобразаў* (90).

Ішоў 1928 год. Заканчвалася першае дзесяцігоддзе існавання савецкай Беларусі. Наступны год павінен быў стаць, па задуме І. Сталіна, *годам вялікага пералому*. Заканчваўся, такім чынам, і нядоўгатрывалы перыяд больш-менш бесперашкоднага развіцця беларускай культуры. Яшчэ не было выразнага разумення ў яе працаўнікоў, якім будзе наступнае дзесяцігоддзе. Яшчэ верылася ў лепшае, выношваліся планы на будучыню. Гэта ўжо з нашага, сучаснага пункту гледжання такое настойлівае падкрэсліванне важнасці развіцця менавіта беларускіх, нацыянальных форм культуры выглядае на той час даволі самазабойча.

Несумненна, гэта ўсё праз нейкі час прыпомнілася Чорнаму і было пастаўлена яму ў віну.

Дбанне пра *нацыянальную форму культуры* сумяшчалася ў артыкуле Чорнага з прызнаннем неабходнасці выяўлення *пралетарскага зместу*. Такая была галоўная ідэалагічная ўстаноўка таго часу. Гэтая ж формула была агучана і ў вершы Янкі Купалы.

Пішучы пра тое, што літаратура і тэатр, як актуальныя віды мастацтва, павінны *тварыць эпоху*, быць *своеасаблівым жыццябудаўніцтвам*, Чорны заўважае, што такім чынам яны стануць *зброяю ў руках пралетарыята* (92). Арыентацыя на *пралетарскую літаратуру* і *пралетарскую культуру* была безальтэрнатыўным трэндам у тагачасных умовах. І Чорны не мог абыйсці гэтыя паняцці. Аднак карыстаючыся імі, ён імкнецца сумясціць іх з узвышаўскай ідэяй жыццятворчасці.

Галоўным героем пралетарскай па свайму духу літаратуры *павінен быць рабочы, сялянін*. І таму ўсе з’явы жыцця, што ўвасабляюцца ў літаратурных творах, *разглядаюцца з пункту гледжання гэтага героя* (92).

Вяртаючыся да пытання пра мастацкую форму, якая тоесная нацыянальнай, Чорны заўважае, што *выразныя, бліжэйшыя задачы ў творчым працэсе літаратуры, і шырэй – культуры, павінны зводзіцца да стварэння беларускіх нацыянальных стыляў (формаў)* (92). Само па сабе вельмі істотна тое, што пісьменік звяртаецца да ідэі выпрацоўкі літаратурных стыляў. Пра стыль у літаратуры і ягонае значэнне на сумежжы дзесяцігоддзяў, а тым больш у 1930-я гады, згадвалі не вельмі часта. Чорны апрача таго мае на ўвазе стылі выразна нацыянальныя, прасякнутыя беларускасцю. У гэтым ён працягвае традыцыю, запачаткаваную Максімам Багдановічам, які пісаў, што ў беларускай паэзіі яшчэ не выпрацаваліся нацыянальныя па духу формы верша.

Свой артыкул Чорны заканчвае на аптымістычнай ноце, выказваючы спадзяванні на далейшае развіццё *нацыянальных форм літаратуры, тэатра, музыкі, жывапісу* (92). Аўтар не мог ведаць на той час, што цягам некалькіх бліжэйшых дзесяцігоддзяў замест *далейшага магутнага развіцця* беларускую літаратуру, як і ўсю нацыянальную культуру, чакаюць нялёгкае выпрабаванні.

*

У часопісе “Узвышша” (1929, № 8) змешчаны невялікі, але між тым важны артыкул Чорнага “Заўвага да перакладаў мастацкае літа-

ратуры”, які варта разглядаць як істотны ўклад у тэорыю і практыку літаратурнага перакладу.

Чорны звяртае ўвагу на тое, што Дзяржаўнае выдавецтва пачало актыўна займацца выданнем перакладных твораў, большай часткай з рускай мовы. Прадметам назіранняў і роздуму аўтара становяцца тыя складанасці, якія ўзнікаюць пры перакладах з рускай на беларускую мову. Пэўнае супадзенне лексічнага складу моў не адмяняе *той безлічы адценняў, якая ёсць у фразях і словах кожнае мовы, якая часта вымагае нават адмысловае інтанацыі, рознае сілы і вышыні голасу дзеля аднае і тэй жа фразы і слова* (104). Перакладчыку неабходна ўлічваць усе гэтыя тонкасці і нюансы.

Аўтарам адзначаецца наяўнасць двух падыходаў да перакладу мастацкага тэксту. Першы з іх – гэта *“даслоўны пераклад”, гэта значыць, пераклад слова ў слова* (104). Прыхільнікі ж другога падыходу прытрымліваюцца пераканання, што важней за ўсё *перадаць самую рэч з усімі ўласцівымі ёй адценнямі ў разуменнях, думках, сэнсе* (104). Чорны якраз на баку прыхільнікаў другога падыходу, калі перакладаюцца не словы словамі, а твор твора.

Важна адзначыць гэты момант: Чорны – адзін з тых, хто запаткаваў у беларускім перакладазнаўстве прынцып перадачы не “літары”, а “духу” перакладнога твора.

Не “даслоўны пераклад”, а “бліжэй да арыгінала” павінна быць, на маю думку, прынцыпам у перакладзе мастацкай літаратуры. І разам з гэтым, першая ўвага – сэнсу фразы, яе пачуццёвасці і адценню моўных выразаў у ёй (104) – так сфармуляваў Чорны свае адносіны да спосабу мастацкага перакладу і перадачы перакладчыкам моўнай адметнасці твора.

Далей Чорны падае некалькі прыкладаў таго, як чуйна трэба абыходзіцца з моўнай матэрыяй пры перакладзе мастацкага тэксту. Ён падрабязна тлумачыць, чым кіраваўся пры ператварэнні фразы з рускамоўнага твора *Через щели в заборе доглядел Володька запущение...* ў беларускамоўную *Праз шчыліны ў плоце дапаў Валодзька вокам да спустошання* (105).

Чорны пагаджаецца з тым, што цалкам адыйсці ад прынцыпу *даслоўнасці* пры мастацкім перакладзе немагчыма. У пэўных межах яна непазбежная і прымальная. Але не варта *пільнавацца даслоўнасці там, – падкрэслівае ён, – дзе яна не можа перадаць “душы” і сэнсу фразы*. І дадае: *поўная ўвага адценням і ролі кожнае фразы – вось, па-мойму, што важна ў перакладзе* (106).

Такім чынам, пісьменнікам прапанаваны такі падыход да мастацкага перакладу, які выявіў і ў пазнейшы час сваю плённасць.

*

На пачатку 1930-х гадоў у СССР, пачалася перабудова літаратурных арганізацый, дакладней іх зліквідоўванне з мэтай утварэння адзінай, падкантрольнай партыйным органам арганізацыі – Саюза савецкіх пісьменнікаў.

Чорны выступіў на Першым пашыраным пленуме Арганізацыйнага камітэта ССПБ, які праходзіў у Мінску з 24 лютага па 2 сакавіка 1933 года. Несумненна, гэта было для яго вельмі адказнае выступленне, ад якога ў многім залежаў ягоны пісьменніцкі лёс. З адказнасці акурат і пачаў ён гаворку. Адказнасць гэтая абумоўлівалася важнасцю задач па пабудове новай сацыялістычнай культуры. Чорны падкрэслівае, што гэтая культура будуюцца на абсалютна новых прынцыпах. Але далей старая і новая культуры параўноўваюцца толькі па адной, класавай прыкмеце. Калі для старой культуры была характэрна эксплуатацыя чалавека чалавекам, то новая будуюцца ў *класавым змаганні* (121). У духу таго часу выступаўца аддае даніну самакрытыцы, адзначаючы, што адказнасці ўсё-ткі не стае, *калі мы доўгі час не рэагуем на выступленні класавага ворага на нашым фронце* (121).

Рыторыка, якая выкарыстоўваецца Чорным, адпавядае ідэалагічным патрабаванням часу. І ўсё ж пад яе заслонай ён імкнецца выказаць значна шырэйшы погляд на літаратуру. Каб увасобіць усе падзеі рэвалюцыі, гаворыць ён, патрэбна ісці ў глыб, *у самыя далёкія гісторыі* (121). Тыповае патрэбна падаваць не ў выхалашчаным выглядзе, а з *вялікім размахам*, трэба, каб *яно было атулена філасофіяй* (121).

Чорны кажа, што яму не падабаецца тэрмін *адлюстравачь*. У ім яму бачыцца пасіўнасць, паказ нейкай з'явы дзеля самога паказу. Напрыклад, на заводзе ліквідуецца прарыў (выступаўца тут звяртаецца якраз да актуальнай рабочай тэматыкі). *Завод ліквідуе прарыў, каб рушыць наперад гісторыю, а ў нас гэты прарыў часта паказваецца толькі для таго, каб паказаць, што ліквідуецца прарыў* (122). То бок, за адлюстраванай з'явай павінна стаяць штосьці больш значнае, глабальнае, што можа *рушыць наперад гісторыю*. Пачынаючы з 1930-х гадоў у савецкіх пісьменнікаў на доўгі час фармуецца перакананне, што літаратурны твор каштоўны не сам па сабе, а тым, што ён сродак уплыву на стан грамадства.

Не абыходзіць крытыкай выступоўца і сваю аповесць. *Так напісана мая аповесць “Вясна”. Там проста ствараецца калгас (122)*. Станавілася ўжо добрым тонам займацца самакрытыкай, каяцца ў сапраўдных або ўяўных грахах.

Гаворачы пра сваю аповесць, Чорны заўважае: *Яны жнуць многа жыта, – і гэта ўсё (122)*. Прыводзячы як прыклад свой твор, ён адзначае, што *такая фактаграфія, такая адсутнасць ідэі маецца і ў іншых нашых творах (122)* і называе творы беларускіх празаікаў: *Мядзведзічы, Спалох на загонах, Напор*. Для ўсіх іх, як і для ягонай аповесці, характэрны, як лічыць ён, засяроджанасць на асобных жыццёвых сітуацыях, адсутнасць абагульненняў: *мы глядзелі на маленькія кавалкі жыцця, фактычна на эпізоды (122)*. Цікавасць да падрабязнасцей жыцця як адна з асноўных рыс рэалістычнай літаратуры саступае, такім чынам, перад патрабаваннем ідэйнасці. Хоць тут жа Чорны зазначае, што *ідэйнасць твора павінна ісці ад тых рэальных працэсаў, якія ёсць у жыцці (122)*.

Звяртаецца Чорны і да тэарэтычных пытанняў, у прыватнасці да пытання пра мастацкія напрамкі. Гаворачы пра тое, што паміж рэалізмам і рамантызмам не існуе непераадольнай супярэчнасці, Чорны наракае на тое, што гэтыя напрамкі разглядаюцца з гледзішча толькі *практыкі класічнай літаратуры (123)*. Прызнаючы правамернасць выкарыстання спадчыны, ён усё ж заўважае, што *наша тэорыя выходзіць з нашай практыкі, а не з тых узораў, якія мы маем перад сабой, з культуры класічнай (123)*.

Наша творчасць выходзіць з нашага разумення светабудовы (123), – падкрэслівае Чорны. А гэта азначае, што на першым месцы рэальнае жыццё, матэрыяльны свет. *Нам патрэбна несупыннае рэальнае вывучэнне рэчаіснасці. Мы павінны быць цвёрдымі практыкамі (123)* – паўтарае выступоўца.

Жыццёвы матэрыял – як асноўны прырытэт – дыктуе літаратуры адпаведныя формы, у якіх можа рэалізоўвацца твор. *Сам матэрыял падказвае нам жанры (123)* – робіцца выснова. Зрэшты пасля Чорны, адзначаючы, што крытыка не адчувае *спецыфікі літаратурнага твора*, гаворыць і пра значэнне мастацкай формы. Заканчвае ён сваю прамову так:

Наша крытыка часам не заўважае мовы твора, сістэмы вобразаў, стылістыкі, фразеалогіі, усе гэтыя кампаненты вельмі часта, амаль заўсёды праходзяць па-за ўвагай нашай крытыкі. Канкрэтна гаворыць пра мастацкі твор можна тады, калі разабраць усе кам-

паненты твора, гэтым пытаннем трэба заняцца. Гэта павядзе да ўздыху літаратуры і крытыкі (124).

Такім чынам, у прамове Чорнага акцэнт робіцца на двух асноўных момантах: 1) першаснасці ўплыву на творчасць рэчаіснасці і 2) значэнні мастацкай формы, комплекснага падыходу да аналізу літаратурнага твора.

Цікавыя назіранні над творчым працэсам змешчаны ў артыкуле Чорнага “Вялікая і малая тэма: Разварот творчага замыслу”. Такое заглыбленне ў творчую лабараторыю – рэдкі выпадак у беларускай літаратуры. Тым больш, што аўтар падыйшоў па-наватарску да самой падачы матэрыялу. Спачатку змешчаны тэкст апавядання, які ўяўляе сабой матэрыял для разгляду прынцыпаў стварэння літаратурнага твора, а пасля падаецца літаратуразнаўчы аналіз.

У гэтым вялікім і арыгінальным артыкуле – разборы ўласнага апавядання – Чорны праводзіць цікавую ідэю пра патрэбу ўлічваць усе магчымыя шляхі фарміравання асобы персанажа. Узбуджэнне вобраза чалавека адбываецца праз разгортванне тэмы. Чорны наглядна паказвае, як пры заглыбленні ў жыццёвыя абставіны персанажа адбываецца карэкцыя адносін да яго як да вобраза, які знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці. У дадзеным выпадку прадстаўлены прыклад выяўлення персанажа з выразна адмоўнай характарыстыкай. *Намацванне* такіх персанажаў было абумоўлена палітычнай кан’юнктурай, што складвалася на той час. У прынцыпе слухныя тэарэтычныя пастулаты Чорнага пра неабходнасць шырокага погляду на героя дэфармаваліся ў значнай ступені пры судакрананні з літаратурнай практыкай і палітычнай рэальнасцю.

Нягледзячы на даніну свайму няпростаму і трагічнаму часу, не надта спрыяльнаму для літаратурнага развіцця, на неабходнасць выказвацца ў рэчышчы зацверджаных ідэалагічных пастулатаў і догм, Кузьма Чорны ўсё ж здолеў сказаць сваё важнае слова пра тагачасны літаратурны працэс і выявіць уласнае разуменне прыроды і задач літаратурнай творчасці.

LITERATURA

Kuz'ma Čorny, *Zbor tvoraŭ u 8 tamah*, t. 8: *Pudlicystyka 1923–1944. Dzënnik. Letapis žyccâ i tvorčasci*, Minsk 1975 [Кузьма Чорны, *Збор твораў у 8 тамах*, т. 8: *Пудліцыстыка 1923–1944. Дзённік. Летаніс жыцця і творчасці*, Мінск 1975]

SUMMARY

KUZMA CHORNY'S VIEWS ON THE LITERARY PROCESS OF 1920S–1930S

In order to reveal the completeness of the literary process of a certain epoch, not only the researches of literary critics, but also writers' non-artistic texts, which reveal their views on literature expressing attitudes to the phenomena and trends of literary development are essential. Kuzma Chorny, the classic of Belarusian literature, left many texts of different genres, which belonged to non-artistic heritage and in which his views on the literary process of that time were expressed. In his texts (autobiographies, articles) Chorny draws attention to the social status of the writer and conditions of his work. He gives the utmost importance to the artistic aspects of literary art as well as to the linguistic and stylistic expressiveness of a literary work.

Key words: literary criticism, non-fiction texts of the writer, literary process, literary association "Uzvyshsha", artistic language, sociology of literature, translation.